

MODEL İKİLİ YATIRIM ANLAŞMALARARI VE TÜRKİYE’NİN MODEL İKİLİ YATIRIM ANLAŞMASI TASLAĞI

MODEL BILATERAL INVESTMENT AGREEMENTS AND
TURKISH DRAFT MODEL BILATERAL INVESTMENT AGREEMENT

Banu ŞİT KÖŞGEROĞLU*

Özet: Yatırımların karşılıklı teşviki ve korunmasına dair ikili yatırım anlaşmaları, uluslararası yatırım hukukunun temel düzenleme araçlarındandır. Uzun süre salt yatırımların korunması perspektifinden konunun ele alınması sonucunda, ev sahibi devletlerin meşru düzenleyici işlevleri karşısında yatırımcıların menfaatleri üstün tutulmuştur. Ancak son dönemde ev sahibi devletlerin, özellikle kamusal, sosyal, çevresel hakların korunmasına yönelik düzenleyici yetkilerinin, bazı durumlarda yatırımcıların menfaati aleyhine de olsa korunması gereği güçlü bir eğilim olarak kendini göstermektedir. Bu eğilimin hayat bulmasında, çeşitli etkenler arasında gelişmiş ülkelerin ev sahibi devlet olarak dava edilme oranlarının yükselmesi etkili olmuştur. Söz konusu ülkeler, taraf oldukları ikili yatırım anlaşmalarında değişiklik yaparak, kamusal, sosyal ve çevresel hakların korunmasına ilişkin özel düzenlemeler getirme yoluna gitmektedir. Türkiye de her ne kadar daha çok sermaye ithal eden bir ülke konumunda ise de, sözü edilen eğilimi belli ölçüde takip etmekte ve ikili yatırım anlaşmalarına ilişkin model taslakta ev sahibi devletin düzenleyici yetkilerinin korunmasına ilişkin anlayışı yansıtan hükümler getirmiş bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı yatırım, Yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, Model ikili yatırım anlaşmaları, çevrenin, işçi haklarının, kamu sağlığının ve güvenliğinin korunması.

Abstract: International investment treaties, especially bilateral investment agreements has become the basic foundation of international investment law for the last few decades. The prevailing view of the international investment law for a long time was to promote and protect foreign investment at all costs. During this long period, investors’ interests overbalanced and legitimacy of host states’ regulative discretion was disregarded or regulatory actions simply gave the reasons for being sued by foreign investors. However this point of view has been exposed to a different approach and started to show signals of change since the beginning of 2000’s. Host states’ regulatory discretion especially in protecting environment, labor rights, public health and safety has

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk ABD Öğretim Üyesi.

become the focus of this different approach. The need of protecting host states' regulatory discretion against investors' interests in some situations constitutes a strong trend. It draws attention that this trend has gained power, among other factors, on the basis of developed countries' way of changing their bilateral investment agreements. As the number of investor claims against developed countries started to increase, these countries became aware of the unbalanced nature of investment agreements and began to include provisions on regulatory discretion of host states' especially about protection of environment, labor rights, public health and safety. Although Turkey can be regarded predominantly as a capital importing country, she followed this trend albeit to a limited extent and included provisions reflecting the trend of balancing host states' regulatory discretion with investors' interests into the draft model bilateral investment agreement.

Keywords: Foreign investment, Promotion and protection of foreign investments, Model bilateral investment agreements, Protection of environment, labor rights, public health and safety.

GİRİŞ

Geleneksel olarak ikili yatırım anlaşmalarının temel işlevi, yatırımların teşviki ve korunması olarak şekillenmiştir. Ancak bu temel işlev nedeniyle uluslararası yatırım hukukunun dengeleri ev sahibi devletler aleyhine oluşmuştur. Başlangıçta, gelişmekte olan ülkelerin sermaye ithali çabası içinde olduğu; ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin de sermaye ihraç ettiği ve ihraç edilen sermayenin korunması gereğinin bakış açısını belirlediği dönemde bu dengesizlik, bir dengesizlik olarak nitelendirilmemiştir; yatırımların ne pahasına olursa olsun korunması anlayışı ile ikili yatırım anlaşmaları akdedilmiştir. Ancak özellikle 2000'li yılların başlangıcından itibaren gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki sermaye ithal etme ve sermaye ihraç etme denkleminin mutlaklığını kaybetmesi sonucunda, geleneksel olarak sermaye ihraç eden devletlerin, yatırım anlaşmalarını ev sahibi devlet rolünde oldukları durumları da dikkate alarak kaleme almaları bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış ve bu doğrultuda ev sahibi devletin düzenleyici yetkilerinin, yatırımların teşviki ve korunmasına ilişkin hedef karşısında en azından belli konularda muhafaza edilmesi anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Aşağıda, ikili yatırım anlaşmaları ve model anlaşmalar açısından bu güncel gelişmeler ele alındıktan sonra, Türkiye'nin ikili yatırım anlaşmalarına yaklaşımı söz konusu gelişmeler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

I- İKİLİ YATIRIM ANLAŞMALARİ VE MODEL ANLAŞMALAR

A) İkili Yatırım Anlaşmalarının Gelişimine Genel Bakış

Yatırımların karşılıklı teşviki ve korunmasına ilişkin ikili yatırım anlaşmaları, 1950'li yılların sonlarından itibaren yabancı yatırımların korunmasında ve uluslararası yatırım hukukunun gelişiminde önemli rol oynayan düzenleme araçları olmuştur¹. İkili yatırım anlaşmalarının bu rolü, gelişmiş ülke tâbiyetindeki yatırımcıların, gelişmekte olan ülkelerde yaptıkları yatırımların, kamulaştırma gibi politik risklere karşı korunmasına ilişkin bir sistem arayışının sonucunda ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, sermaye ihraç eden ülkelerle sermaye ithal eden ülkeler arasında, genellikle ilkinin inisiyatifi ile akdedilen ikili yatırım anlaşmaları, gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımlara o ülkelerde mevcut hukukî standarttan daha yüksek düzeyli bir hukukî koruma ve güvence sağlamak amacını taşımıştır. Gelişmekte olan devletler açısından ise, özellikle liberalleşme dönemlerinde ülkelerini yabancı sermaye için cazip kılmak önemli bir saik olmuştur². Bu saiklerle akdedilen ikili yatırım anlaşmalarının sayısı, 30 yıllık bir sürenin sonunda, 1989 yılında 385 iken, 1990'lı yıllarda esen değişim rüzgarı ile ciddi bir sıçrama göstermiştir³.

İkili yatırım anlaşmalarına ilişkin tarihsel süreçte küresel dönem olarak adlandırılan⁴ bu dönemde görülen sayısal artışın aslında iki

¹ İkili yatırım anlaşmalarına ilişkin tarihsel süreç hakkında bkz. Vandevelde, K. j.: *A Brief History of International Investment Agreements, (Brief History)*, U.C. Davis J. Int'l L. & Pol'y, 2005, Vol. 12, s. 157 vd.; Tiryakioğlu, B.: *Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması*, Ankara 2003, s. 160 vd.; Dolzer, R./Schreuer, C.: *Principles of International Investment Law*, Oxford 2008, s. 17-24; *UNCTAD International Investment Agreements: Key Issues, (UNCTAD International Investment Agreements)*, Vol. I, UNCTAD/ITE/IIT/2004/10, New York Geneva 2004, s. 5-14, çevrimiçi: http://unctad.org/en/Docs/iteiit200410_en.pdf (28.9.2012). İlk ikili yatırım anlaşması 25 Kasım 1959'da Almanya ile Pakistan arasında akdedilmiş ve 28 Nisan 1962'de yürürlüğe girmiştir. Bkz. *UNCTAD Bilateral Investment Treaties 1959-1999, (UNCTAD Bilateral Investment Treaties 1959-1999)*, UNCTAD/ITE/IIA/2, New York and Geneva 2000, s. 57, çevrimiçi: <http://archive.unctad.org/en/docs/poiteiid2.en.pdf> (28.9.2012). Bu Anlaşma'nın metni için bkz. UN Treaty Series, No. 6575, 1963.

² Bkz. *UNCTAD Bilateral Investment Treaties 1959-1999*, s. 1.

³ 1999 yılı sonunda ikili yatırım anlaşmalarının sayısı 1857'dir. Bkz. *UNCTAD Bilateral Investment Treaties 1959-1999*, s. 1-2. Ayrıca bkz. *UNCTAD World Investment Report 2003*, s. 88, çevrimiçi: http://unctad.org/en/Docs/wir2003li-ght_en.pdf (27.9.2012).

⁴ Vandevelde, *Brief History*, s. 177.

temel nedeni bulunmaktadır. İlki, serbest piyasa ekonomisinin yükselişidir. Yabancı yatırımların ve küresel entegrasyonun özellikle bazı Asya ülkelerinin ekonomik başarısında oynadığı rol, serbest piyasa sisteminin zaferi olarak dikkat çekmiştir⁵. Buna paralel olarak doğu blokunun çöküşü, serbest piyasa ekonomisinin alternatifi olarak görülen ekonomi politikasının gözden düşmesi sonucunu doğurmuştur. İkinci temel neden ise, bir sermaye kaynağı olarak yabancı sermayenin alternatifi kalmamasıdır. 1980'lerdeki ekonomik kriz dolayısıyla dış kaynaklı özel borçlanma imkânlarının sınırlandırılması⁶, gelişmekte olan ülkelere sermaye akışını zayıflatmış ve bu ülkeler yabancı sermayeyi bir çıkış yolu olarak görmeye başlamıştır⁷. Özellikle doğu bloku ülkelerinde yaşanan siyasal değişimin ardından serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bulunan devletler ile gelişmekte olan devletlerin kendi aralarında da ikili yatırım anlaşmaları akdetmeye başlamaları, sözü edilen sayısal artışı açıklamaktadır⁸. Bu devletler bir yandan kendi tâbiyetlerinde bulunan yatırımcıların diğer ülkelerde yaptıkları yatırımları korumak, diğer yandan yabancı sermayeyi ülkelere çekmek amacıyla çok sayıda ikili yatırım anlaşması imzalamıştır⁹.

Paralel bir gelişme, yatırıma ilişkin hükümler içeren serbest ticaret anlaşmaları bakımından da yaşanmış ve bu anlaşmaların sayısı da 1990'lı yıllarda ciddi bir artış göstermiştir. Bu döneme kadar ekonomik entegrasyon anlaşmaları ekonomik olarak birbirine benzer düzeyde bulunan devletler arasında akdedilirken, 1990'lı yıllar, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada ve Meksika arasında akdedilen NAFTA (*North American Free Trade Agreement*)¹⁰ gibi anlaşmalara sahne olmuştur¹¹. Böylece farklı ekonomik gelişmişlik düzeylerinde bulunan

⁵ Vandevelde, *Brief History*, s. 177; Dolzer/Schreuer, s. 20-21; Newcombe, A./Paradell, L.: *Law and Practice of Investment Treaties*, Alphen aan den Rijn 2009, s. 47-48.

⁶ UNCTAD *International Investment Agreements*, s. 12; Vandevelde, *Brief History*, s. 178.

⁷ UNCTAD *International Investment Agreements*, s. 12; Newcombe/Paradell, s. 48.

⁸ UNCTAD *Bilateral Investment Treaties 1959-1999*, s. 2. 2003 yılı sonu itibarıyla ikili yatırım anlaşmalarının %48'inde taraflar sadece gelişmekte olan veya geçiş ekonomisi sürecinde bulunan devletlerdir. Bkz. UNCTAD *International Investment Agreements*, s. 14.

⁹ UNCTAD *Bilateral Investment Treaties 1959-1999*, s. 2; UNCTAD *International Investment Agreements*, s. 14.

¹⁰ *North American Free Trade Agreement*, 17 Dec. 1992, ILM, 1993, Vol. 32, s. 289.

¹¹ Bu anlamda ticaret ve yatırıma ilişkin hükümler içeren ASEAN Anlaşması ve

devletler arasında ekonomik entegrasyon eğilimi ve yabancı yatırımın ticaretin bir alternatifi değil, tamamlayıcısı olduğu anlayışı hâkim anlayış haline gelmiştir¹².

Bütün bu gelişmeler sonucunda sermaye ihraç eden ülkelerle sermaye ithal eden ülkeler arasındaki klâsik ayırımın önemini yitirdiği; zira (Singapur) gibi bazı gelişmekte olan ülkelerin, kimi gelişmiş ülkelere daha fazla sermaye ihraç eder hale geldiği; ABD gibi bazı gelişmiş ülkelerin ise, sermaye ithalat oranlarının ciddi ölçüde arttığı tespit edilmiştir¹³. Ticaret ve yatırıma ilişkin bu anlaşmalar, gelişmiş ülkeler arasında, gelişmekte olan ülkeler arasında veya her iki grup arasında akdedilebilmektedir¹⁴.

Bugün çeşitli devletler arasında akdedilen ikili yatırım anlaşmalarının sayısı 3000'e yaklaşmıştır¹⁵. İkili yatırım anlaşmalarının yukarıda özetlenen seyri göstermektedir ki, başlangıçta kamulaştırma gibi politik risklere karşı koruma aracı olarak görülen bu anlaşmalar bakımından, bugün yatırım akışının serbestleşmesi ve ülkeler arası ticarî ilişkilerin geliştirilmesi amaçları da etkili olmaktadır. Bu süreçte yatırıma ilişkin düzenleme içeren ticaret anlaşmalarının sayısı da artmıştır.

1990'lı yıllarda görülen çarpıcı artışa kadar ikili yatırım anlaşmaları ve yatırıma ilişkin düzenleme içeren ticaret anlaşmaları uyumsuzluk çözümü bakımından bir rol oynamamış; ilk defa 1990'larda uyumsuzlukların bu anlaşmalara dayanılarak çözülmesi gündeme gelmiş¹⁶ ve

Enerji Şartı Anlaşması da dikkat çekmektedir. Bkz. *ASEAN Agreement for the Promotion and Protection of Investments*, 1987, ILM, 1988, Vol. 27, s. 612; 1 Şubat 1995'te imzaya açılan *European Energy Charter Treaty*, ILM, 1995, Vol. 34, s. 360.

¹² Vandevelde, *Brief History*, s. 181; UNCTAD *International Investment Agreements*, s. 13.

¹³ Vandevelde, *Brief History*, s. 182.

¹⁴ Vandevelde, *Brief History*, s. 182. Anlaşmaların taraf kompozisyonunun değişimi hakkında ülkeler temelinde bilgi için bkz. UNCTAD *Bilateral Investment Treaties 1959-1999*, s. 2 vd.

¹⁵ 2011 yılı sonu itibariyle 2833 adet ikili yatırım anlaşması akdedilmiştir. Bkz. UNCTAD *World Investment Report 2012*, s. 18, çevrimiçi: <http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2012-Overview-en.pdf> (27.9.2012).

¹⁶ Yabancı yatırımcı ile devlet arasında ikili yatırım anlaşmasına dayanan bir uyumsuzluğun ICSID (*International Centre for Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States*) tahkimine götürülmesi ilk defa 1987 yılında söz konusu olmuş; 1998 yılına kadar sadece ikili yatırım anlaşmalarına dayanan 14 dava açılmıştır. Bkz. UNCTAD *Investor-State Disputes Arising from Investment Treaties: A Review*, (UNCTAD *Investor-State Disputes*), UNCTAD *Series on International*

anlaşmaların sayısı arttıkça yatırımcılarla devletler arasındaki anlaşmalara dayanan uyuşmazlıkların sayısı da artmıştır¹⁷.

B) Model Anlaşmalar

Yatırım anlaşmalarına ilişkin olarak özellikle 2000'li yıllarda dikkat çeken bir gelişme de, pek çok devletin, model ikili yatırım anlaşmaları hazırlayarak yatırımların korunmasında kendi standartlarını belirleme yoluna gitmesidir. Model anlaşmalar, iki taraflı yatırım anlaşmalarının müzakeresinde esas alınmaktadır¹⁸. ABD'nin 1977 yılında ikili yatırım anlaşmaları programını başlattığı ve 1982 yılından itibaren model anlaşma metni kullandığı dikkate alınırsa, bunun yeni bir durum olmadığı görülmektedir¹⁹. Benzer şekilde Avustralya da 1980 (ve daha sonra 1995) yılında taslak model hazırlamıştır. Ancak 2000'li yıllarda, hem sermaye ihraç eden hem de sermaye ithal eden ülkelerin model anlaşma metni hazırlama etkinlikleri hız kazanmıştır²⁰.

Investment Policies for Development, 2005, s. 4, çevrimiçi: http://unctad.org/en/Docs/ite-iit20054_en.pdf (2.10.2012).

- ¹⁷ Yatırım anlaşmalarına dayanan davaların sayısı özellikle 1990'lı yıllarında sonlarından itibaren ciddi bir artış göstermiştir. 1995'te 6 olan dava sayısı 2011 yılı sonunda 450'ye ulaşmıştır. Bkz. *UNCTAD Latest Developments in Investor-State Dispute Settlement*, (UNCTAD Latest Developments 2012), April 2012, s. 1, çevrimiçi: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaeia2012d10_en.pdf (2.10.2012); *UNCTAD Investor-State Disputes*, s. 4 vd. Davaların sayısındaki artış, çeşitli etkenlere bağlanmaktadır. Öncelikle yabancı sermaye yatırımlarının artması, genel olarak bu yatırımlara ilişkin ve daha spesifik olarak ikili yatırım anlaşmaları ile ilgili uyuşmazlıkların da artmasına zemin oluşturmuştur. İkinci olarak, sayısı artan ikili yatırım anlaşmaları karşısında, daha fazla sayıda yatırımcı-devlet uyuşmazlığı, bu anlaşmaların ihlâli iddialarına dayanmaktadır. Ayrıca ev sahibi devletlere karşı ileri sürülen iddiaların başarı kazanması, daha fazla yatırımcıyı, iddia ve taleplerini yatırımcı-devlet uyuşmazlık çözüm mekanizmasına götürme konusunda cesaretlendirmiştir. Bkz. *UNCTAD Investor-State Disputes*, s. 6.

- ¹⁸ Tiryakioğlu, s. 164.

- ¹⁹ Newcombe/Paradell, s. 47. ABD'nin model anlaşma metninin ilk hali 11.1.1982 tarihinde yayımlanmış; daha sonra bu metin 21.1.1983'te gözden geçirildikten sonra çeşitli tarihlerde değişikliğe uğramıştır. Bkz. Ruttenberg, V. H.: *The United States Bilateral Investment Treaty Program: Variations on the Model*, Comments, U. Pa. J. Int'l Bus. L., 1987, Vol. 9, s. 121; Sachs, W.: *The "New" U.S. Bilateral Investment Treaties*, Int'l Tax & Bus. Law., 1984, Vol. 2, Iss. 1, s. 192. ABD'nin model anlaşma metni son halini 2012 yılında almıştır. Model anlaşma metni için bkz. <http://www.ustr.gov/sites/default/files/BIT%20text%20for%20ACIEP%20Meeting.pdf> (7.10.2012).

- ²⁰ *UNCTAD World Investment Report 2010*, s. 85, çevrimiçi: http://unctad.org/en/docs/wir2010_em-bargo22_en.pdf (3.10.2012); Vandevelde, K. J.: *Model Bilateral Investment Treaties: The Way Forward*, (Model), Southwestern Journal of Interna-

Rusya'nın (2002 yılında değişiklik yapılan) 2001 yılına ait model anlaşma metni, Kanada'nın 2004'te, Fransa'nın 2006'da, Almanya, Avusturya, Kolombiya ve Meksika'nın 2008'de son halini alan model anlaşma metinleri örnek olarak sayılabilir²¹. Türkiye de bir model anlaşma taslak metni hazırlamıştır. Düzenli olarak güncellenen bu metin, en son 2011 yılında gözden geçirilmiştir²². Model anlaşmalar, devletlerin ikili yatırım anlaşmaları akdederken üzerinde müzakere edebilecekleri metinlerdir. Bağlayıcı olmamakla birlikte bu metinler, ilgili devletlerin, ikili yatırım anlaşmalarına yaklaşımını ve tercihlerini tespit edebilmek açısından esas alınabilir.

Genel olarak ikili yatırım anlaşmalarının ve model anlaşma metnlerinin hazırlanmasında, ülkelerin tercih ettiği eğilimler, sermaye ihraç etme veya sermaye ithal etme ekseninde ortaya çıkmaktadır. Ancak bazı ülkelerin hem sermaye ihraç eden hem de sermaye ithal eden ülkeler konumuna gelmesi, anlaşma metinlerinde yatırımcıların korunması yanında, ev sahibi devletlerin düzenleyici yetkilerinin sınırlandırılması karşılığı bir eğilimin kabul edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Gerçekten geleneksel olarak sermaye ihraç eden ülkeler sınıfında yer alan ABD ve Kanada'nın yabancı yatırımlara ev sahipliği yapma ve akdetmiş oldukları yatırım anlaşmalarına dayanılarak dava edil-

tional Law, 2011, Vol. 18, s. 308. Ayrıca bkz. *Novel Features in Recent OECD Bilateral Investment Treaties*, Part II, Ch. 6, 2006, s. 3, Tablo 6.1, çevrimiçi: <http://www.oecd.org/daf/internationalinvestment/internationalinvestmentagreements/400-72428.pdf>(7.10.2012).

²¹ UNCTAD *World Investment Report 2010*, s. 85. Bazı ülkelerin mevcut model anlaşma metinlerini gözden geçirme sürecinde bulunduğu veya yeni model anlaşma metinleri hazırlamakta olduğu hakkında bkz. UNCTAD *World Investment Report 2010*, s. 85.

²² Türkiye'nin model ikili yatırım anlaşması taslak metni (bundan sonra "model anlaşma taslağı" olarak da anılmaktadır) resmî olarak yayınlanmamakta ve böylece bu metin üzerinde hem düzenli olarak hem de spesifik müzakereler çerçevesinde değişiklik yapılabilir. Metnin "taslak model" (*draft model*) olarak anılması, resmî olarak yayınlanmamış olmasını ifade etmektedir. Buna karşılık ABD, Fransa, Almanya gibi yukarıda anılan diğer bazı ülkeler model anlaşma metinlerini resmî olarak yayınlamaktadır. Bkz. *Novel Features in Recent OECD Bilateral Investment Treaties*, s. 3, Tablo 6.1. T.C. Ekonomi Bakanlığı'ndan temin edilen metin Nisan 2011 tarihini taşımaktadır. Ayrıca bkz. Akpınar, H. A.: *Bilateral Investment Treaties As A Tool to Improve Investment Climate*, Expert Training Program for the Experts of the IDB Members, Turkey's Experience Sharing Program on Investment Climate Reform, 13 Ekim 2011, çevrimiçi: http://www.yoikk.gov.tr/dosya/up/IDB/20-111013_BilateralTreaties_HasanAslanAkpınar.pdf (14.10.2012).

me oranlarının²³ yükselmesi de, bu anlaşmaların, kendileri açısından ev sahibi devlet olarak rolünü değerlendirmeleri gereğini ve yatırım anlaşmalarının, ev sahibi devlet olarak düzenleyici yetkilerini sınırlandırdığını fark etmeleri sonucunu doğurmuştur²⁴. Yatırımcıların ev sahibi devletlerin düzenleyici ve idarî yetkileri aleyhine açtıkları davalar²⁵ dolayısıyla ortaya çıkan gerçek, çevrenin, kamu sağlığının, iş yaşamına ilişkin hakların ve insan haklarının korunması gibi uluslararası yükümlülükleri de dâhil olmak üzere, ev sahibi devletlerin meşru hedef ve amaçlarını gerçekleştirme yeteneğinin, yatırım anlaşmalarında yatırımcılara tanınan imkânlar nedeniyle sınırlandırıldığıdır²⁶.

²³ 2012 yılı itibariyle ABD aleyhine açılan dava sayısı 14; Kanada aleyhine açılan dava sayısı 17'dir. Bkz. *UNCTAD Latest Developments 2012*, s. 17.

²⁴ Bu sonucun ortaya çıkması, aslında daha genel bir gelişme ile bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. 1990'ların sonlarından itibaren ekonomik kriz ortamlarının yatırım akışını olumsuz etkilediğinin ve sermaye piyasalarındaki mali krizlerin yayılma özelliği gösterdiğinin tespit edilmesi ve bu kapsamda ekonomide küreselleşme karşıtı eğilimlerin etki kazanması söz konusu gelişmenin temelini oluşturmaktadır. Bunun yanında, metin içinde değinildiği üzere, 1990'larda görülen yatırım anlaşmaları patlamasının sonucunda sayısı artan yatırım anlaşmalarına dayanan uyumsuzluklara ilişkin davaların bir kısmının, model anlaşmaları formüle eden ve geleneksel olarak sermaye ihraç eden devletler olarak görülen ABD ve Kanada aleyhine açılması önemli bir etkidir. Söz konusu davalardan bazılarının, çevre ile ilgili düzenlemelere dayanması ve bu düzenlemelerin dolaylı kamulaştırma kaynağı olduğunun ileri sürülmesi, yatırım anlaşmalarının ve özellikle model anlaşma metinlerinin gözden geçirilmesinde etkili olmuştur. Bkz. Vandevelde, *Model*, s. 308-309.

²⁵ Ev sahibi devletlerin sözü edilen konulara ilişkin yetkilerinin sınırlandırılması ile ilgili endişelerin, sadece bazı ev sahibi devletler aleyhine açılan davaların sayısının artmasından kaynaklanmadığı belirtilmelidir. Yatırım tahkimi alanında verilen kararların istikrarsızlığı; bir başka deyişle benzer konulara ilişkin davalarda verilen kararlara ilişkin gerekçelerin tutarsızlığı da bu konuda önemli bir etken olmuştur. Zira, hakemler, farklı yatırım anlaşmalarından ve yatırımcılar lehine getirilmiş çok geniş kapsamlı maddî yükümlülüklerden oluşan bir yapıyı yorumlayıp uygulamakta ve de bir bağlayıcı karar doktrini ile kısıtlanmış bulunmamaktadır. Seçilen hakemlerin, söz konusu maddî yükümlülükleri geniş yorumlayacakları ve devletin politika anlamında hassas işlemlerini veya tedbirlerini değerlendirirken yatırımcı lehine hareket edecekleri kuşkusu da eklendiğinde, düzenleyici yetkilerin kısıtlanması sonucunun doğması olağan karşılanmaktadır. Bkz. Spears, S. A.: *The Quest for Policy Space in a New Generation of International Investment Agreements*, JIEL, 2010, Vol. 13, No. 4, s. 1040. Ayrıca bkz. Franck, S. D.: *The Nature and Enforcement of Investor Rights Under Investment Treaties: Do Investment Treaties Have a Bright Future?*, U.C. Davis J. Int'l L. & Pol'y, 2005, Vol. 12, s. 48 vd.

²⁶ Bkz. Spears, s. 1039 vd. Bu dengesizlik, geleneksel olarak sermaye ihraç eden bazı ev sahibi devletlerin artan hassasiyeti yanında, yatırımcıların, ev sahibi ülkelerde iş yaşamına, temel haklara ve çevrenin korunmasına ilişkin ulusal ve uluslararası düzenlemeleri ciddi şekilde ihlâl etmeleri nedeniyle çeşitli uluslararası kuruluşların, hükümetler-dışı örgütlerin, medyanın ve akademisyenlerin dikkat

Kendi düzenleyici yetkilerini muhafaza etme ihtiyacı duyan söz konusu ülkeler, bir yandan model anlaşma metinlerini gözden geçirirken, diğer yandan yeni anlaşmaları da bu doğrultuda akdetmeye başlamıştır²⁷. Örneğin, çevresel ve iş yaşamına ilişkin gerekler doğrultusunda, kamulaştırma ve âdil ve eşit muamele esası ile ilgili geniş kapsamlı maddî yükümlülükler yönelik olarak sınırlamalar getirilmekte ve yatırımcı ile ev sahibi devletin hak ve yükümlülükleri ekonomik ve kamusal amaçlar dikkate alınarak dengelenmeye çalışılmaktadır²⁸.

ABD'nin bu çerçevede 2004 yılında gözden geçirdiği ve değinilen açılardan daha önceki model anlaşma metinlerinden önemli ölçüde farklılaşan²⁹ model anlaşma metni, 2012 yılında tekrar gözden geçiril-

çekmesiyle de belirginleşmiştir. Bkz. UNCTAD World Investment Report 2003, s. 145-151; UNCTAD World Investment Report 2010, s. 81-90; van Harten, G.: Investment Treaty Arbitration and Public Law, Oxford 2007, s. 67 vd.; Jacob, M.: *International Investment Agreements and Human Rights*, 2010, Institute for Development and Peace, çevrimiçi: http://www.humanrightsbusiness.org/fi-les/international_investment_agreements_and_human_rights.pdf (3.10.2012); Sornarajah, M.: *The International Law on Foreign Investment*, 3. Ed., Cambridge 2010, s. 231 vd.

²⁷ Vandewelde, *Model*, s. 309; Osterwalder, N. B./Johnson, L.: *Belgium's Model Bilateral Investment Treaty: A Review*, (Belgium), 2010, s. 1-2, çevrimiçi: http://www.iisd.org/pdf/2011/belgiums_mo-del_bit.pdf (3.10.2012); UNCTAD World Investment Report 2010, s. 82; *Novel Features in Recent OECD Bilateral Investment Treaties*, s. 3, Tablo 6.1.

²⁸ Osterwalder/Johnson, *Belgium*, s. 2; UNCTAD World Investment Report 2010, s. 82. Ayrıca bkz. Gordon, K./Pohl, J.: *Environmental Concerns in International Investment Agreements: A Survey*, OECD Working Papers on International Investment, No. 2011/1, OECD Investment Division, çevrimiçi: <http://www.oecd.org/daf/internationalinvestment/internationalinvestmentagreements/48083618.pdf> (20.10.2012); Spears, s. 1037 vd. Bu dengenin sağlanmasında aşağıda dipnotlarda ve metin içinde belirtildiği üzere çeşitli türde somut hükümler getirilmesi yoluna gidilmektedir. Ancak bunun yanında, yatırım anlaşmalarının amacının ifade edildiği Başlangıç (*Preamble*) kısımlarında, anlaşmaların amacının salt ve ne pahasına olursa olsun "yatırımların korunması" olarak tespit edilmesinden de vazgeçildiği ve yatırımların korunması amacının, kamu sağlığı, güvenliği, çevre ve iş yaşamına ilişkin haklar dikkate alınarak gerçekleştirilmesi gereğine yer verildiği görülmektedir. Bkz. *US Model Bilateral Investment Treaty* (2004), çevrimiçi: <http://www.state.gov/documents/organization/117-601.pdf> (15.1.2013). Yatırım anlaşmalarına dayanan tahkimde hakemlerce bazı anlaşma hükümlerinin yorumlanmasında Başlangıç kısmında ifade edilen anlaşmanın amacının dikkate alınmakta olması, amacın bu şekilde ifade edilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Bkz. Spears, s. 1064 vd.

²⁹ 2004'te yapılan değişikliği tetikleyen unsur, ev sahibi devlet olarak ABD aleyhine açılan davaların sayısının artması olmuştur. Bu gözden geçirme süreci, model anlaşmanın çeşitli mülahazaların dikkate alınması suretiyle değiştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bazı değişiklikler, 1992 yılında akdedilen ve model anlaşmadan farklı düzenlemeler içeren NAFTA ile uyumu sağlamaya yönelik olmuştur. ABD'nin

miş ve yenilenmiştir³⁰. Benzer şekilde Kanada da 2004 yılında güncellediği model anlaşma metninde ev sahibi devletin düzenleyici yetkilerinin korunmasına yönelik sınırlamalar getirmiştir³¹.

yatırımcılar tarafından dava edilme oranlarının yükselmesine karşılık gelen değişiklikler ise, model anlaşmadan doğan borçların içeriğinin belirsiz olması ve dolaşısıyla hakem heyetlerine tanınan geniş yorum yetkisi ile ilgilidir. Ev sahibi devletin yatırım anlaşmasından doğan borçlarına yeni istisnalar getirilerek ev sahibi devletin düzenleyici yetkilerinin daha geniş tutulmasına ilişkin değişikliklere, hakem heyetlerinin takdir yetkilerini sınırlamaya veya bazı konuları hakemlerin yetkisinin dışına çıkarmaya yönelik ya da tahkim sürecinde şeffaflığın sağlanması, çevrenin ve iş yaşamına ilişkin hakların korunması ile ilgili değişiklikler örnek olarak gösterilebilir. Bu değişiklikler hakkında bkz. Vandeveld, *Model*, s. 310 vd. Bu tür hükümlere ilk olarak 1990'lı yıllarında başında bazı bölgesel serbest ticaret ve yatırım anlaşmalarında genel düzeyde yer verildiği belirtilmelidir. 1994 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Genel Ticaret Anlaşması (*General Agreement on Tariffs and Trade-GATT 1994*)'nın XX. maddesinden de esinlenilmesi söz konusu olmuştur. Ancak bundan önce NAFTA 1992 yılında çevrenin korunmasına ilişkin genel bir hüküm getirmiştir. 17 Aralık 1994 tarihli Enerji Şartı Anlaşması'nın 18 ve 19. maddeleri de benzer hükümler içermektedir. Benzer şekilde Belçika (2002 m. 5 ve 6), Finlandiya (2004 m. 14) ve Avusturya (2008 m. 4/5) gibi diğer bazı ülkelerin model anlaşma metinlerinde çevrenin, kamu sağlığının ve iş yaşamına ilişkin hakların korunmasına yönelik hükümlere yer verilmiştir. 1990'lı yıllarda bazı Asya ülkelerinin taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarında da devletin düzenleyici yetkilerinin korunmasına yönelik hükümler getirilmiştir. Bkz. Osterwalder/ Johnson, *Belgium*, s. 20 vd.; Osterwalder, N. B./ Johnson, L: *Commentary to the Austrian Model Investment Treaty*, International Institute for Sustainable Development, November 2011, s. 25 vd., çevrimiçi: http://wien.arbeiterkammer.at/bil-der/d165/Studie_Investitionsschutzabkommen_en.pdf (11.1.2013); Ayrıca bkz. Gordon/Pohl, s. 10 vd.; Spears, s. 1061

³⁰ ABD model anlaşma metninde 2012 yılında yapılan değişiklik kapsamında ise, şeffaflık konusunda yeni şartlar getirilmiş, iş yaşamına ilişkin ve çevresel yükümlülüklerin kapsamı genişletilmiş, kamu ağırlıklı ekonomik sistemlerin benimsendiği ülkelerde yapılan yatırımlarla ve mali hizmetlerle ilgili bazı değişiklikler getirilmiştir. Bkz. 2012 *US Model Bilateral Investment Treaty* (2012), çevrimiçi: <http://www.ustr.gov/sites/default/files/BIT%20text%20for%20ACIEP%20Meeting.pdf> (20.10.2012).

³¹ Kanada Model İkili Yatırım Anlaşması metni için bkz. çevrimiçi: <http://italaw.com/documents/Cana-dian2004-FIPA-model-en.pdf> (9.1.2013). Gerek ABD'nin gerek Kanada'nın model anlaşma metinlerinde yaptıkları değişiklikler kapsamında ev sahibi devletlerin düzenleyici yetkilerinin korunabilmesi için atılan önemli bir adım da, kamulaştırma kavramının net bir biçimde tanımlanması ve dolaylı kamulaştırma ile ilgili yorum esaslarının anlaşmaların ekinde tespit edilmesi olmuştur. Böylece hakem heyetlerince genellikle yatırımcı lehine yorumlanan bazı durumlar bakımından öngörülebilirlik sağlanması hedeflenmiştir. Zira bu tür açık kamulaştırma tanımlarına yer verilmemiş olan yatırım anlaşmalarının uygulanmasında hakem heyetlerinin esnek bir yorum imkânına sahip olması, ev sahibi devletler aleyhine dengelerin bozulması sonucunu doğurabilmektedir. Bu konuda bkz. Nikiéma, S. H.: *Best Practices Indirect Expropriation*, International Institute for Sustainable Development, March 2012, s. 3 vd., çevrimiçi: <http://www.>

Böylece uluslararası yatırım anlaşmaları çerçevesinde yatırımların korunması ile, devletlerin düzenleyici yetkileri arasındaki dengenin sağlanması dikkatleri çeken bir konu olmuş³² ve devletlerin yatırım anlaşmalarına ve yatırıma ilişkin hükümler içeren diğer anlaşmalara yaklaşımı değişmeye başlamıştır. ABD'nin model anlaşma metninde değişiklik yapması gibi, Avustralya'nın da 2004 yılında ABD ile akdettiği serbest ticaret anlaşmasında ev sahibi devlet ile yatırımcı arasındaki uyumsuzlukların, yatırımcı – ev sahibi devlet tahkimi yoluyla çözülmesine ilişkin hükümlere yer vermediği görülmektedir^{33, 34}.

Görüldüğü üzere, özellikle geleneksel olarak sermaye ihraç eden

iisd.org/pdf/2012/best_prac-tice_indirect_expropriation.pdf (10.1.2013). Ayrıca bkz. Spears, s. 1051.

- ³² Sözü edilen davalara örnek olarak bkz. *Ethyl Corp. v. Canada*, Jurisdiction Award, 24 June 1998, ILM, 1999, Vol. 38, s. 708; *Metalclad Corp. v. Mexico*, ICSID Case No. ARB(AF) 97/1, Award, 30 August 2000; *S.D. Myers Inc. v. Canada*, Partial Award, 13 Nov. 2000, ICSID Rep., 2005, Vol. 8, s. 18; *Methanex Corp. v. United States*, Award, 3 August 2005, <http://www.state.gov/s/1/c5818.htm>; *Grand River Enterp. Six Nations, Ltd., et al. v. United States*, Decision on Jurisdiction, 20 July 2006, <http://www.state.gov/documents/organization/69499.pdf>; *Glamis Gold Ltd. v. United States*, Award, 8 June 2009, <http://www.state.gov/documents/organization/125798.pdf>; *Chemtura Corp. v. Canada*, Award, 2 August 2010, http://italaw.com/documents/ChemturaAward_000.pdf; Ayrıca bkz. *Aguas del Tunari S.A. v. Bolivia*, ICSID Case No. ARB/02/3, Decision on Jurisdiction, 21 Oct. 2005, <https://icsid.worldbank.org/ICSID/FrontServlet>; *Azurix Corp. v. Argentina*, ICSID Case No. ARB/1/12, Award, 14 July 2006, <http://italaw.com/documents/AzurixAward-July2006.pdf>; *Biwater Gauff Ltd. v. Tanzania*, ICSID Case No. ARB/05/22, Award, 24 July 2008, <https://icsid.worldbank.org/ICSID-/FrontServlet>; *Vattenfall v. Germany*, ICSID Case No. ARB/09/6, Consent Award, 11 March 2011, <http://italaw.com/documents/VattenfallAward.pdf>.

- ³³ Bkz. Ranald, P.: *Investor-State Dispute Settlement (ISDS): The Threat to Health, Environment and Other Social Regulation*, Stakeholders Forum, Eight Round of Trans-Pacific Partnership Negotiations, Sept. 10, 2011, Chicago, çevrimiçi: <http://aftinet.org.au/cms/sites/default/files/pranald%20forum-%20100911.pdf> (10.1.2013). Görüldüğü üzere, özellikle geleneksel olarak sermaye ihraç eden devletlerin yatırım anlaşmalarında değişikliğe gitmesi, sadece çevrenin korunması veya çalışma yaşamına ilişkin hakların güvence altına alınması gibi maddi koruma esaslarını etkilememiş; aynı zamanda yatırım anlaşmalarında yer alan uyumsuzluk çözümüne ilişkin hükümlere de bazı sınırlamalar getirilmesi söz konusu olmuştur. Bu konuda ayrıca bkz. *UNCTAD World Investment Report 2010*, s. 88-89.

- ³⁴ Benzer şekilde, devletin düzenleyici yetkilerinin sınırlanması karşıtı eğilimin bir görünümü de bazı Latin Amerika ülkelerinin, başta Arjantin olmak üzere, ikili yatırım anlaşmaları yapmaktan kaçınmaları, ICSID Sözleşmesi'nden çekilmeleri veya Merkez'in yargı yetkisini sınırlama yoluna gitmeleri olmuştur. Rusya'nın Enerji Şartı Anlaşması'ndan 2009 yılı itibarıyla çekilmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bkz. *UNCTAD World Investment Report 2010*, s. 85-86.

bazı devletlerin, yatırım anlaşmalarına bakışının değişmesinde kendileri aleyhine açılan davalar etkili olmuştur. Ağırlıklı olarak Amerika ve Kanada aleyhine açılan söz konusu davalar, son dönemde Avrupalı devletler bakımından da dikkat çekmeye başlamıştır. 2009 yılında Almanya aleyhine açılan bir dava³⁵, yatırımcı - devlet tahkimi kapsamında Almanya aleyhine açılmış bilinen ilk dava olma özelliğini taşımaktadır. Çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemelerle ilgili olan bu davaya konu olan olayda, İsveç şirketi *Vattenfal*, Elbe nehri üzerinde kurulu olan kömür tabanlı bir elektrik santrali işletmektedir. Şirket, Hamburg Çevre Kurumu tarafından getirilen su kalitesi standartları nedeniyle yatırımının sürdürülemez hale geldiği iddiasıyla ICSID nezdinde Almanya aleyhine dava açarak söz konusu standartların Enerji Şartı Anlaşması'nın yatırımların teşviki ve korunmasına ilişkin hükümlerini ihlal ettiğini ileri sürmüş ve tazminat talep etmiştir. Ancak dava, tarafların anlaşması ile sona ermiştir. Bu davanın, Almanya'nın uluslararası yatırım anlaşmalarına bakışı üzerinde bir etkisinin olduğu söylenemez³⁶. Ancak 2012 yılında Almanya aleyhine açılan bir başka dava, daha etkili sonuçlar doğurabilecek; en azından tartışma yaratabilecek niteliktedir. Almanya'nın 2022 yılına kadar ülkedeki nükleer enerji santrallerinin faaliyetine son verme kararı alması ve buna ilişkin düzenlemeler kapsamında ülkedeki en eski 17 nükleer enerji santralinin faaliyetlerine 2011 yılı itibarıyla son verilmiş; bu santrallerden ikisini işletmekte olan aynı İsveç şirketi *Vattenfall*, işlettiği iki nükleer santralin kapatılması nedeniyle uğradığı zararın tazmini talebi ile Enerji Şartı Anlaşması'na dayanarak 31 Mayıs 2012 tarihinde ICSID nezdinde tahkime başvurmuştur³⁷. Almanya'nın bu davanın sonucu da dâhil olmak üzere son dönemde ortaya çıkan yeni eğilimleri dikkate alarak model yatırım anlaşmasında bir değişiklik yapıp yapmayacağı yakın gelecekte görülecektir.

³⁵ *Vattenfall v. Germany*, bkz. yuk. dn. 32. Ayrıca bkz. Osterwalder, N. B./Hoffmann, R. T.: *The German Nuclear Phase-Out Put to the Test in International Investment Arbitration? Background to the New Dispute, Vattenfall v. Germany (II)*, International Institute for Sustainable Development, June 2012, s. 4, çevrimiçi: http://www.iisd.org/pdf/2012/ger-man_nuclear_phase_out-.pdf (11.1.2013).

³⁶ Osterwalder/ Hoffmann, s. 12.

³⁷ Osterwalder/ Hoffmann, s. 3. Sürmekte olan dava için bkz. *Vattenfall AB and others v. Federal Republic of Germany*, ICSID Case No. ARB/12/12, 31 May 2012, ICSID web sitesi.

Diğer Avrupa devletleri bakımından ise, bir genelleme yapma imkânı bulunmamaktadır. Her ne kadar Belçika, Finlandiya ve Avusturya gibi bazı ülkelerin model anlaşma metinlerinde çevrenin, kamu sağlığının ve iş yaşamına ilişkin hakların korunması kapsamında devletin düzenleyici yetkileri lehine hükümler yer almakta ise de, Avrupa genelinde bu eğilimin yaygın olmadığı; aksine Avrupalı sermaye ihraç eden devletler bakımından bugün için klâsik “sermaye ihraç eden ülke” rolünün ağır bastığı söylenebilir³⁸. Kuzey Amerika ülkeleri ile kıyaslandığında, yabancı yatırıma ev sahipliği yapma ve dava edilme oranları, çok düşük olan³⁹, bu ülkeler yatırım anlaşmaları akdederken, kendi tâbiyetlerindeki yatırımcıların korunması eğilimini muhafaza etmektedir.

II- TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU İKİLİ YATIRIM ANLAŞMA-LARI

Türkiye’nin taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarının ilki, 1962 yılında Almanya ile akdedilen anlaşmadır⁴⁰. 1 Mayıs 2012 tarihi itibarıyla taraf olduğumuz ikili yatırım anlaşmalarının sayısı 84’e ulaşmıştır⁴¹. Bu anlaşmaların çoğunluğu, dünyadaki genel artış eğilimine uygun olarak 1990’larda imzalanmış; 2000’li yıllarda da artış hızı düşmekle birlikte eğilim varlığını korumuştur⁴². Türkiye’nin anlaşma imzaladığı ülkeler arasında hem ekonomik olarak gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler bulunmaktadır.

Anlaşmaların tek tek incelenmesi bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, Türkiye’nin model ikili yatırım anlaşması taslağı’nın

³⁸ Örnek olarak Fransız (2006), Alman (2008) ve İtalyan (2003) model ikili yatırım anlaşmaları için bkz. çevrimiçi: <http://italaw.com/investment-treaties> (15.1.2013).

³⁹ Bkz. *UNCTAD Latest Developments 2012*, s. 17-18. Her ne kadar bugün için Avrupalı devletlerin dava edilme oranlarının Kuzey Amerika ülkeleri ile kıyaslandığında çok düşük olduğu görülmekte ise de, bu oranın özellikle Enerji Şartı Anlaşması da dikkate alındığında artacağı öngörülmektedir. Bkz. Osterwalder/Johnson, *Belgium*, s. 2.

⁴⁰ 20.6.1962 tarihinde imzalanan anlaşma için bkz. RG. T. 27.7.1963, S. 11465.

⁴¹ Bkz. *Türkiye’nin Taraf Olduğu Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşmaları’nın İçeriği ve İşlevleri*, T.C. Ekonomi Bakanlığı Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, çevrimiçi: http://www.ekonomi.gov.tr/upload/5882F276-A39E-7416-242D61582C0B0A10/YKTK_web.pdf (17.1.2013). Bu anlaşmalardan 9 adedi henüz yürürlüğe girmemiştir.

⁴² 1980’lerde 7, 1990’larda 46, 2000’li yıllarda ise, 30 anlaşma imzalanmıştır.

incelenmesine temel olmak üzere genel bir değerlendirme yapılmalıdır. Belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin ağırlıklı olarak yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek üzere akdettiği bu anlaşmaların yatırımcılar için avantajlı ve teşvik edici nitelikte olması ön plânda tutulmuş; daha çok sermaye ithal eden bir ülke konumunda bulunan Türkiye, yatırım anlaşmalarına dayanan görece çok sayıda dava ile karşılaşmış olmakla birlikte, bu yaklaşımını korumuştur. Türkiye'nin bugüne kadar taraf olduğu anlaşmalar genellikle istikrarlı bir şekilde klâsik ikili yatırım anlaşması örneklerine uymaktadır. İkili yatırım anlaşmalarının ilk örneklerinden başlayarak yaygın kabul gören bu örneklerin özellikleri şu şekilde belirlenebilir: Kısa ve fazla ayrıntılı olmayan anlaşmalardır; geniş "yatırım" kavramlarına yer verirler; ev sahibi devletlere yabancı yatırımcılar aleyhine ayırimcılık yapmama, âdil ve eşit muamele etme; gelirlerin nakline izin verme, kamulaştırma yapılırsa uygun bir tazminat ödeme ve yabancı yatırımcılara ev sahibi devlet aleyhine yatırım anlaşmasına dayanan uyuşmazlık çözüm mekanizmalarına başvurma izni verme yükümlülüğü getirirler⁴³. Bu anlaşmalardan sadece bir kısmının Başlangıç kısmında, diğer anlaşmalardan farklı olarak yatırımların korunması amacının, kamu sağlığı, güvenliği, çevre ve iş yaşamına ilişkin haklar dikkate alınarak gerçekleştirilmesi gereğine yer verilmiştir⁴⁴. Ancak anlaşmaların içeriği itibariyle kamu sağlığının, güvenliğinin, iş yaşamına ilişkin hakların ve çevrenin korunması gibi konularda hüküm getirilmediği görülmektedir.

Her ne kadar Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalarda ev sahibi devletin düzenleyici yetkilerinin, yatırımların korunmasına ilişkin

⁴³ Türkiye'nin taraf olduğu bazı ikili yatırım anlaşmalarının incelenmesine ilişkin bir çalışma için bkz. Polat, M.: *Türkiye'nin Taraf Olduğu Bazı İkili Yatırım Anlaşmalarının Mukayyesine İlişkin Bir İnceleme*, Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi, 2010, S. 73-74, s. 195-220.

⁴⁴ Türkiye ile Senegal arasında 15.6.2010 tarihinde imzalanan ikili yatırım anlaşması'nın Başlangıç kısmında "... Bu amaçlara sağlık, güvenlik ve çevreyle ilgili genel uygulama önlemleri ve buna ek olarak uluslararası kabul görmüş işçi haklarını zayıflatmadan ulaşılabileceğine ikna olarak..." ibaresine yer verilmiştir. Anlaşma metni için bkz. RG. T. 27.3.2012, S. 28246; Türkiye ile Bangladeş arasında 12.4.2012 tarihinde imzalanan, ancak henüz (Ocak 2013 itibariyle) yürürlüğe girmeyen ikili yatırım anlaşması'nın Başlangıç kısmında da aynı şekilde "...Being convinced that these objectives can be achieved without relaxing health, safety and environmental measures of general application as well as internationally recognized labor rights..." ibaresi kullanılmıştır. Anlaşma metni için bkz. http://unctad.org/sections/dite/ia/docs/bits/Turkey_Bangladesh%20BIT.pdf (17.1.2013).

menfaatler karşısında belli bir denge içinde gözetilmesi gereği ifadesini bulmamış ise de, yakın gelecekte gerek mevcut anlaşmaların yeniden müzakere edilmesi ve değiştirilmesi kapsamında gerek daha önce anlaşma akdedilmemiş bulunan ülkelerle yapılacak yeni anlaşmalar kapsamında bu tür hükümlerin yer alacağı açıktır. Ayrıca Türkiye'nin model yatırım anlaşması taslağı'nda da gerek Başlangıç kısmında gerek anlaşmanın 5. maddesinde yer alan "Genel İstisnalar" başlıklı hükümde sınırlı bir kapsamda da olsa devletin, sözü edilen konularda düzenleyici yetkilerinin korunması imkânı tanınmıştır. Dolayısıyla bu model anlaşma taslağı'na sadık kalınan hallerde de Türkiye bakımından güncel gelişmelere uygun anlaşmalar akdedilmesi mümkün olabilir⁴⁵.

Aşağıda Türkiye'nin model anlaşma taslağı'nda yer alan bazı hükümler incelenmekte ve bu taslağın getirdiği yenilikler üzerinde durulmak suretiyle gelecekte Türkiye'nin taraf olacağı anlaşmalarla kurulacak yatırım rejimi ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Model anlaşma taslağı,

- Başlangıç kısmı ve
- genel istisnalar'a ilişkin hüküm çerçevesinde devletin düzenleyici yetkilerinin korunması ile,
- yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki uyuşmazlık çözümüne ilişkin hüküm

çerçevesinde incelenmektedir.

Bu noktada, Türkiye'nin taraf olacağı ikili yatırım anlaşmaları müzakere edilirken model anlaşma taslağı'nın aynen esas alınmayabileceği; karşı tarafın yaklaşımına göre bu metin üzerinde değişiklik yapılabileceği de dikkate alınmalıdır. Benzer şekilde, model anlaşma metni bulunan devletlerle yatırım anlaşması akdedilmesi durumunda, o devletlerin model metinlerinin esas alınması da söz konusu olabilir.

⁴⁵ Nitekim Türkiye ile Nijerya arasında 2.2.2011 tarihinde imzalanan ikili yatırım anlaşmasında, aşağıda incelenen Türkiye'nin model yatırım anlaşması taslağı esas alınarak, hem Başlangıç kısmında hem de içerik kısmında genel istisnalar hükmü ile sözü edilen konulara ilişkin hüküm getirilmiştir. Anlaşma metni için bkz. RG. T. 11.10.2012, S. 28438.

III- TÜRKİYE'NİN MODEL İKİLİ YATIRIM ANLAŞMASI TASLAĞI

Türkiye'nin model ikili yatırım anlaşması taslağının, geçmişte taraf olunan ikili yatırım anlaşmaları ile karşılaştırıldığında, yukarıda değinilen model anlaşmalara ilişkin güncel gelişmeleri bir ölçüde de olsa izlediği görülmektedir. Model anlaşma taslağı'nın, bu anlamda özellikle Başlangıç kısmı ve 5. maddesinde getirdiği "Genel İstisnalar" başlıklı hüküm açısından incelenmesinde yarar vardır.

A) "Başlangıç" kısmı

Öncelikle model anlaşma taslağı'nın Başlangıç kısmında, son dönemde akdedilen bazı anlaşmaların Başlangıç kısımlarına benzer şekilde, yatırımların korunması amacının kayıtsız ve koşulsuz bir biçimde ifade edilmesi eğiliminden vazgeçilmiş; bunun yerine "... Bu amaçlara sağlık, güvenlik ve çevreyle ilgili genel uygulama önlemleri ve buna ek olarak uluslararası kabul görmüş işçi haklarını zayıflatmadan ulaşılabileceğine ikna olarak..." ibaresi eklenmek suretiyle, akdedilecek ikili yatırım anlaşmalarının amaçlarına, ev sahibi ülkede sağlık, güvenlik, çevreye ilişkin genel uygulama önlemleri ile işçi haklarının korunması çerçevesinde ulaşılması gereği vurgulanmıştır.

Yatırım anlaşmalarının bazılarında yer alan Başlangıç kısımları, özellikle anlaşma hükümlerinin yorumlanması bakımından önem taşımaktadır. Zira bir anlaşmanın hükümleri, o anlaşmanın amacı ve hedefi çerçevesinde yorumlandığından⁴⁶ ve yatırım tahkimi alanında hakemlerce anlaşmaların amacı ve hedefi tespit edilirken genellikle Başlangıç kısımları esas alındığından⁴⁷, ikili yatırım anlaşmalarının Başlangıç kısımları önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle 1990'larda akdedilen

⁴⁶ Vienna Convention on the Law of Treaties, m. 31(3)(c), 1155 UNTS 331 (1969).

⁴⁷ Yatırım tahkiminde hakemlerin, anlaşmalardaki belirsiz ifadeleri yatırımcılar lehine yorumlarken Başlangıç kısımlarına başvurduğu kararlara örnek olarak bkz. *Société Générale de Surveillance S.A. v. Philippines*, ICSID Case No. ARB/02/6, Decision on Objection to Jurisdiction, 29 January 2004, ICSID Rep., 2005, Vol. 8, para. 116; *Siemens A. G. v. Argentina Republic*, ICSID Case No. 02/8, Decision on Jurisdiction, 3 August 2004, ILM, 2005, Vol. 44, para. 81. Ayrıca bkz. UNCTAD, *Bilateral Investment Treaties 1995-2006: Trends in Investment Rulemaking*, 2007, s. 3-4, çevrimiçi: http://unctad.org/en/Docs/iteia20065_en.pdf (18.1.2013).

anlaşmaların Başlangıç kısımlarında yer alan dar ve sınırlı amaç ifadeleri, sadece ve ne pahasına olursa olsun yatırımların korunmasını öngördüğünden, bu ifadeleri esas alan hakemlerce, yoruma ilişkin belirsizliklerin yatırımcılar lehine çözüme kavuşturulması sonucu doğmuştur⁴⁸.

Ancak son dönemde, ekonomik gelişmenin, sadece yatırımların teşviki ve korunması ile değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel politikaların gözetilmesi ile elde edilebileceği anlayışının etkili olmaya başlaması ile bazı ülkeler ikili yatırım ve serbest ticaret anlaşmalarının Başlangıç kısımlarında bu tür politika amaçlarına yer verme eğilimi göstermektedir⁴⁹. Böylece ikili yatırım anlaşmalarında yatırım politikası amaçlarının, diğer bazı politik amaçlarla uyumlu bir şekilde ve özellikle sosyal ve çevresel politika amaçlarının, yatırım politikası amaçları ile aynı düzeyde ele alınması Başlangıç kısımlarında ifadesini bulmaktadır⁵⁰. Bu anlaşmalar açısından, yatırımların teşviki ve korunması birincil amaç olmakla birlikte, söz konusu amacın ne pahasına olursa olsun gerçekleştirilmesi kabul edilemez görülmektedir. Türkiye de model anlaşma taslağı ile bu yeni nesil anlaşmaların Başlangıç kısımlarına paralel bir Başlangıç düzenlemesi getirmiştir.

Yeni nesil anlaşmalardan diğer bazıları ise Başlangıç kısımlarında yer alan bu tür ifadeler bakımından daha keskin düzenlemeler içermektedir. Bunlardan özellikle bazı serbest ticaret anlaşmalarında

⁴⁸ Bkz. yuk. dn. 47'daki kararlar.

⁴⁹ Spears, s. 1064 vd. Bazı anlaşmalarda ise, anlaşmanın amacının, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri ile uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi gereği ifade edilmektedir. Bkz. Kanada ile Çin arasındaki 9.9.2012 tarihli ikili yatırım anlaşması. Anlaşma metni için bkz. http://unctad.org/sections/dite/ia/docs/bits/canada_china.pdf (18.1.2013).

⁵⁰ Bkz. ABD 2012 Model İkili Yatırım Anlaşması; ABD ile Arnavutluk arasındaki 1995 tarihli ikili yatırım anlaşması; ABD ile Bulgaristan arasındaki 1992 tarihli ikili yatırım anlaşması; ABD ile Uruguay arasındaki 2005 tarihli ikili yatırım anlaşması. Anlaşma metinleri için bkz. çevrimiçi: <http://www.unctadxi.org/templates/Doc-Search.aspx?id=779> (18.1.2013). Ayrıca bkz. Kanada ile Kolombiya arasındaki 2008 tarihli serbest ticaret anlaşması, bkz. çevrimiçi: <http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/colombia-colombie/can-colombia-toc-tdm-can-colombie.aspx?view=d>; Avustralya ile Şili arasındaki 2009 tarihli serbest ticaret anlaşması, bkz. çevrimiçi: [http://www.sice.oas.org/trade/CHL_AUS_Final_e/CH-L_AUS_FTA_e\[1\].pdf](http://www.sice.oas.org/trade/CHL_AUS_Final_e/CH-L_AUS_FTA_e[1].pdf) (18.1.2013).

çevrenin, işçi haklarının korunması, sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi gibi amaçların, yatırıma ilişkin politika amaçlarının gerçekleştirilmesinde gözetilmesi gereken ikincil hedefler olarak değil; yatırım politikası amaçları ile aynı düzeyde, bağımsız hedefler olarak tespit edildiği görülmektedir⁵¹. Diğer bir kısım anlaşmanın Başlangıç kısımlarında ise, tarafların düzenleyici yetkilerinden veya kamu menfaati ile ilgili meselelere ilişkin esneklikten vazgeçme niyetinde olmadıkları ifade edilmektedir⁵².

Başlangıç kısımlarında yer alan bu yeni ifadelerin, yatırım anlaşmalarından doğan uyuşmazlıklarda hakemleri, yatırım politikası amaçlarına diğer mülahazalar karşısında daha fazla ağırlık tanımama konusunda cesaretlendirmesi gerektiği belirtilmektedir⁵³. Nitekim bazı kararlardan hareketle, bu yeni Başlangıç ifadeleri sayesinde hakemlerin daha bütüncül bir yaklaşım sergileyecekleri öngörülmektedir⁵⁴.

⁵¹ Kanada ile Peru arasındaki 2009 tarihli serbest ticaret anlaşması; Kanada ile Kolombiya arasındaki 2008 tarihli serbest ticaret anlaşması. Anlaşma metinleri için bkz. çevrimiçi: <http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/peru-perou/preamble-preambule.aspx?lang=eng&view=d> (18.1.2013).

⁵² Örneğin, Çin ile Yeni Zelanda arasındaki 2008 tarihli serbest ticaret anlaşmasının Başlangıç kısmında "...Upholding the rights of their governments to regulate in order to meet national policy objectives, and preserving their flexibility to safeguard the public welfare..." ibaresi yer almaktadır. Anlaşma metni için bkz. <http://www.chinafta.govt.nz/1-The-agreement/2-Text-of-the-agreement/01-Preamble.php> (18.1.2013). Ayrıca bkz. Kanada ile Kolombiya arasındaki serbest ticaret anlaşması.

⁵³ Spears, s. 1068.

⁵⁴ Spears, s. 1069. SD Myers v. Canada kararında hakem heyeti, NAFTA'nın Başlangıç kısmında taraf devletlerin, yatırıma ilişkin yükümlülüklerin çevrenin korunması mülahazası ile uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi gereğini kabul ettikleri hususunu göz önüne almıştır. Bkz. S.D.Myers Inc. v. Government of Canada, Partial Award, 13 November 2000, para. 221, çevrimiçi: <http://italaw.com/documents/SDMeyers-1stPartialAward.pdf> (19.1.2013); Ayrıca Dünya Ticaret Örgütü Temyiz Organı (Appellate Body), verdiği bazı kararlarda ilgili anlaşmaların Başlangıç kısımlarında yer alan sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması gibi amaçların dikkate alınması gereğini ifade etmiştir. Bkz. WTO Appellate Body Report, United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products, WT/DS58/AB/R, adopted 6 November 1998, DSR 1998:VII, 2755, para. 153, çevrimiçi: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_settlement_cbt_e/a1s1p1_e.htm (19.1.2013); WTO Appellate Body Report, United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, WT/DS2/AB/R, 29 April 1996, s. 30. Kararlar hakkında bkz. Spears, s. 1069.

B) *Genel İstisnalar'a İlişkin Hüküm Çerçevesinde Devletin Düzenleyici Yetkilerinin Korunması*

Devletin düzenleyici yetkilerinin korunması gereği dikkate alınarak bazı devletlerce ikili yatırım anlaşmalarında yapılan değişiklikler kapsamında iki tür düzenleme tarzından birinin veya ikisinin birden kullanıldığı görülmektedir. İlk yöntemde, ABD 2012 ve Kanada 2004 model anlaşmasında olduğu gibi, ev sahibi devletin maddî yükümlülüklerinin netleştirilmesi suretiyle, hakemlerin, devletin meşru düzenleyici işlemlerinin yatırımcının haklarını ihlal edip etmediği konusunda dengeli bir yaklaşım geliştirmelerinin sağlanması hedeflenmektedir. Bu çerçevede her iki model anlaşmaya ek getirilerek, dolaylı kamulaştırma ile ilgili yorum esasları tespit edilmiştir⁵⁵. Benzer şekilde her iki model anlaşmanın ilgili maddelerinde, âdil ve eşit muamele (*fair and equitable treatment*) esasının yorumlanmasına ilişkin esaslar da yer almaktadır⁵⁶. Ayrıca gerek bu iki model anlaşmada gerek diğer bazı ülkelerin model anlaşmalarında ve taraf oldukları anlaşmalarda, spesifik olarak kamu sağlığı ve güvenliğinin, çevrenin, işçi haklarının korunması ile ve/veya sürdürülebilir kalkınma ile ilgili hükümler getirilmiştir⁵⁷. Spesifik düzenleme getiren bu hükümlerden ABD 2012 model anlaşmasında yer alanlar son derece ayrıntılı ve kapsamlı hükümler olup, yatırım ile çevre ve yatırım ile iş yaşamına

⁵⁵ Söz konusu ek metinlere göre, dolaylı kamulaştırmaya ilişkin değerlendirmede, devlet tarafından alınan tedbirin ekonomik etkisinin, tedbirin yatırıma ilişkin aşıkâr ve makul beklentilere ne ölçüde müdahale ettiğinin ve devlet tarafından alınan tedbirin niteliğinin dikkate alınması gerekir. Ayrıca her iki ekte, istisnâî durumlar haricinde, kamu sağlığı, güvenliği ve çevre gibi kamu refahına ilişkin meşru amaçların korunması için tasarlanan ve uygulanan ayırımcı olmayan düzenleyici eylemlerin dolaylı kamulaştırma sayılmayacağı açıkça ifade edilmiştir. Bkz. ABD 2012 Model İkili Yatırım Anlaşması *Annex B*; Kanada 2004 Model İkili Yatırım Anlaşması *Annex B.13(1)*. Bu konuda bkz. Spears, s. 1051.

⁵⁶ ABD 2012 Model İkili Yatırım Anlaşması m. 5/2; Kanada 2004 Model İkili Yatırım Anlaşması m. 5/2. Benzer düzenleme örnekleri son dönemde diğer bazı anlaşmalarda daha yer almıştır. Bkz. İspanya ile Meksika arasındaki 2006 tarihli ikili yatırım anlaşması m. IV/1; Meksika ve Çin arasındaki 2008 tarihli ikili yatırım anlaşması m. 5/2. Anlaşma metinleri için bkz. çevrimiçi: <http://www.unctadxi.org/templates/DocSearch.aspx?id=779> (20.1.2013). Ayrıca bkz. Spears, s. 1054-1055.

⁵⁷ ABD 2012 Model İkili Yatırım Anlaşması m. 12 ve 13; Kanada 2004 Model İkili Yatırım Anlaşması m. 11; Belçika 2002 Model İkili Yatırım Anlaşması m. 5 ve 6 (Bkz. Osterwalder/Johnson, *Belgium*, s. 21-25); Kanada ve Peru arasındaki 2009 tarihli serbest ticaret anlaşması m. 809.

ilişkin haklar dengesinin sağlanmasına ilişkindir. Belçika 2002 model anlaşması da çevrenin ve iş yaşamına ilişkin hakların, yatırıma ilişkin politika amaçları karşısında korunmasına ilişkin görece kapsamlı hükümler içermektedir.

Aşağıda ele alınan “Genel İstisnalar” başlıklı hükümlere yer veren diğer bazı anlaşmalarda ise, ABD 2012 ve Belçika 2002 model anlaşmalarında olduğu gibi ayrıntılı ve kapsamlı hükümler yerine kamu sağlığı, güvenliği, çevre ve işçi hakları ile ilgili daha genel nitelikte tek bir hüküm bulunmaktadır. Kanada 2004 model anlaşması m. 11’de bu şekilde “Sağlık, Güvenlik ve Çevresel Tedbirler” başlıklı bir hüküm yer almakta ve bu hükümde sağlık, güvenlik ve çevreye ilişkin ülkesel düzenlemeleri zayıflatmak suretiyle yatırımı teşvik etmenin uygun olmadığı ifade edilmiştir. Benzer bir hüküm NAFTA’da da yer almaktadır (m. 1114/2).

Genel istisna yöntemi ile devletin düzenleyici yetkilerinin ön plana çıkarılması ise ikinci yöntemi oluşturmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere, bazı anlaşmalarda sadece ilk yönteme başvurulmakta ve bir yandan ev sahibi devletin yükümlülükleri netleştirilirken öte yandan da spesifik hükümlerle belli konularda ev sahibi devletin düzenleyici yetkilerinin korunması gereği ifade edilmektedir. Diğer bazı anlaşmalarda ise, hem bu ilk yöntem takip edilmekte; hem de genel istisna yöntemine yer verilmektedir. Ancak görülmektedir ki, genel istisnalar hükmünün yer aldığı anlaşmalarda belli konularda devletin düzenleyici yetkilerinin korunmasına ilişkin spesifik hükümler daha genel düzeyde tutulmakta; ayrıntılı ve kapsamlı düzenleme getirilmemektedir. ABD 2012 model anlaşması gibi bazı anlaşmalarda ilk yöntem tercih edilirken, Kanada 2004 model anlaşmasında her iki yöntem birlikte kullanılmış ve devletin düzenleyici yetkilerinin belli konularda korunmasına ilişkin spesifik hüküm genel bir hüküm olarak m. 11’de yer almıştır. Son olarak sadece genel istisnalar hükmüne yer verilmesi de mümkündür.

Nitekim Türkiye’nin model anlaşma taslağı’nın 5. maddesinde “Genel İstisnalar” başlıklı bir hükme yer verilmiş; ancak bu hüküm dışında spesifik olarak kamu sağlığı, güvenliği, çevre ve işçi haklarının

korunması ile ilgili bir hükme yer verilmemiş; bu konulara Başlangıç kısmında anlaşmanın amacı çerçevesinde yapılan atıfla yetinilmiştir.

Çeşitli anlaşmalarda kullanılan genel istisna yöntemi kapsamında farklı türden hükümler söz konusu olabilmekte; bu konuda da istikrarlı bir uygulamadan söz edilememektedir⁵⁸. Bazı anlaşmalarda genel istisnalara ilişkin hükümlerde, bu istisnaî durumların kötüye kullanılmamasını sağlamak üzere şarta bağlı bir ifade kullanılmaktadır. Genellikle ev sahibi devletin, genel istisnalar kapsamında yetkilerini kullanması, keyfi veya haksız bir ayrımcılığa işaret etmemesi şartıyla kabul edilmekte ve bu yetkilerini yatırımları üstü örtülü bir şekilde kısıtlayıcı bir şekilde kullanmaktan kaçınması gerektiği ifade edilmektedir. Gümrük Tarifeleri ve Genel Ticaret Anlaşması'nın XX. maddesinde bu tür bir hüküm yer almaktadır⁵⁹. Benzer şekilde Kanada 2004 model anlaşmasında "Genel İstisnalar" başlıklı m. 10'da da aynı şarta bağlı ifade ile, bu anlaşmanın hiçbir hükmünün, insan, hayvan veya bitki yaşamının veya sağlığının ve canlı ya da cansız doğal kaynakların korunması amacıyla gerekli tedbirlerin alınmasını engellemeyeceği belirtilmiştir.

Genel istisna yöntemine yer veren diğer bazı anlaşmalarda ise, şarta bağlılık daha sınırlı bir şekilde ifadesini bulurken⁶⁰, Türkiye'nin

⁵⁸ Bkz. Newcombe, A.: *General Exceptions in International Investment Agreements*, Draft Discussion Paper, BIICL Eighth Annual WTO Conference, 13-14 May 2008, London, s. 2, çevrimiçi: http://www.biicl.org/files/3866_andrew_newcombe.pdf (20.1.2013); UNCTAD *International Investment Rule-making: Stocktaking, Challenges and the Way Forward*, UNCTAD Series for International Investment Policies for Development, 2008, s. 72-73, çevrimiçi: http://unctad.org/en/docs/iteit20073_en.pdf (20.1.2013).

⁵⁹ GATT (1994) m. XX'de Genel İstisnalar başlığı altında, "Subject to the requirement that such measures are not applied in a manner which would constitute a means of arbitrary or unjustifiable discrimination between countries where the same conditions prevail, or a disguised restriction on international trade, nothing in this Agreement shall be construed to prevent the adoption or enforcement by any contracting party of measures: ... (b) necessary to protect human, animal or plant life or health; ... (e) relating to the products of prison labour; ... (f) imposed for the protection of national treasures of artistic, historic or archaeological value; ... (g) relating to the conservation of exhaustible natural resources; ..." hükmü yer almaktadır. Son dönemde anlaşmalarda yer verilen genel istisna hükümlerine esas teşkil eden bu hüküm yanında, Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (General Agreement on Trade in Services-GATS)'nın XIV. maddesinde de benzer bir hüküm yer almaktadır.

⁶⁰ Bkz. Japonya ile Kore arasındaki 2002 tarihli ikili yatırım anlaşması m. 16/1(c).

model anlaşma taslağı'ndaki hüküm de dâhil olmak üzere son bir grup anlaşmada şarta bağlılık asgari düzeyde kalmakta ve bu anlaşmalar-daki hiçbir hükmün bir âkit tarafın, belli konularda gerekli tedbirleri almasına engel teşkil etmeyeceği ifade edilmektedir⁶¹. Türkiye'nin model anlaşma taslağı m. 5'de

"1. [b]u Anlaşma'daki hiçbir hüküm, bir Âkit Tarafın,

a) insan, hayvan veya bitki yaşamını veya sağlığını veya çevreyi korumak için düzenlenen ve uygulanan;

b) canlı veya cansız tükenebilir doğal kaynakların korunması ile ilgili

ayırımcı olmayan hukukî tedbirleri almasını, sürdürmesini veya uygulamasını engelleyecek şekilde yorumlanamaz."

hükmü genel istisnalar hükmü olarak yer almaktadır. Bu hükümde görüldüğü üzere, tek şart, alınan hukukî tedbirin ayırımcı olmamasıdır. Diğer anlaşmalarda genellikle aynı zamanda tedbirin "gerekli" olmasından söz edilirken, bu hükümde "gerekli tedbirler" ibaresi kullanılmamış; onun yerine "düzenlenen ve uygulanan" ibaresine yer verilmiştir⁶². Hüküm, ev sahibi devletin sözü edilen konularda düzenleyici yetkilerini korumak bakımından açık bir şekilde anlaşmanın diğer hükümlerine istisna getirmekte; ancak bu istisnaî tedbirlerin ayırımcı bir uygulamaya meydan vermemesi gerektiği belirtilmektedir.

Genel istisna hükümlerinin yapısı hakkında bkz. Spears, s. 1060-1062.

⁶¹ İsviçre ile Mauritius arasındaki 1998 tarihli ikili yatırım anlaşmasının "Genel İstisnalar" değil de "Diğer Hükümler ve Belirli Taahhütler" başlıklı 11/3 maddesinde "[n]othing in this Agreement shall be construed to prevent a Contracting Party from taking any action necessary [...] for reasons of public health or the prevention of diseases in animals and plants" ifadesi ile söz konusu hüküm yer almaktadır. Anlaşma metni için bkz. çevrimiçi: http://unctad.org/sections/dite/ia/docs/bits/mauriti-us_switzerland.pdf (20.1.2013).

⁶² Benzer şekilde COMESA (Common Market for Eastern and Southern Africa)'nın Common Investment Area Agreement metninde de m. 22'de "gerekli tedbirler" ibaresi yerine "düzenlenen ve uygulanan" ibaresi kullanılmıştır. "Gerekli tedbirler" ibaresi, hangi tedbirlerin gerekli addedileceğinin tespiti sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bkz. Spears, s. 1063. Türkiye'nin model anlaşma taslağında bu ibare yer almamış olsa da, alınan tedbirin, duruma göre insan, hayvan, bitki yaşamının veya sağlığının veya çevrenin korunmasına yahut doğal kaynakların korunmasına ilişkin olması gereği açıktır. Bu itibarla doğrudan doğruya söz konusu amaçlara yönelik olmayan tedbirler bakımından istisna hükmünün işletilmesi mümkün olmayacaktır.

Genel istisna hükümlerinin hakemlerce ne şekilde yorumlanacağı açık değildir. Bu konuda farklı yaklaşımlar geliştirilmesi mümkün olmakla birlikte, henüz uygulamada bir eğilim ortaya çıkmamıştır. Genel istisna hükümlerinin, az sayıda anlaşmada yer alması nedeniyle bunların, diğer anlaşmalara kıyasla ev sahibi devlete daha geniş bir düzenleyici yetki alanı tanıdığının kabul edilebileceği ileri sürüldüğü gibi; aksine bu hükümlerin ev sahibi devletin düzenleyici yetki alanını belli konularla sınırladığı da ileri sürülebilir⁶³.

C) Yatırımcı ile Ev Sahibi Devlet Arasındaki Uyuşmazlık Çözümüne İlişkin Hüküm

Ev sahibi devletle yatırımcı arasında yatırım anlaşmalarından doğan uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin olarak bu anlaşmalarda yer alan hükümler, genellikle birbirine benzer görünüm sergilemektedir. Ancak ABD'nin 2004 yılı model anlaşması ile bu hükümlerin de farklı bir düzenleme tarzına konu edildiği görülmektedir⁶⁴.

Devletin düzenleyici yetkilerinin, yatırımların korunması politikası ile dengelenmesi eğilimi doğrultusunda ABD'nin 2004 yılı model anlaşması ile yatırım uyuşmazlıklarının çözümünü etkileyecek şekilde

⁶³ Bkz. Newcombe, s. 8; Spears, s. 1063.

⁶⁴ Uyuşmazlık çözümüne ilişkin hükümde 2012 model anlaşması ile ciddi bir değişiklik yapılmamış; 2004 model anlaşmasındaki esaslar muhafaza edilmiştir. Geleneksel ikili yatırım anlaşmalarında yer alan uyuşmazlık çözümüne ilişkin hükümlerle karşılaştırıldığında, ABD'nin model anlaşmasında yer alan düzenleme, öncelikle son derece ayrıntılı ve kapsamlıdır. En başta devletin yatırım anlaşmasından doğan tahkime gösterdiği rızanın hangi konuları kapsadığı net bir biçimde tespit edilmiştir. ABD'nin model anlaşmasının 24. maddesinde, geleneksel anlaşmalarda olduğu gibi "bu anlaşmadan doğan her tür uyuşmazlık" veya "bu anlaşma kapsamındaki yatırımlarla ilgili uyuşmazlıklar" gibi ibareler kullanılmamış; hangi konularda yatırım anlaşmasına dayanan tahkim yoluna başvurulabileceği sayma suretiyle tespit edilmiştir. Buna göre, anlaşmanın 3 ilâ 10. maddelerinden doğan yükümlülüklerin, yatırım izninin ve yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki yatırım sözleşmesinin ihlali halinde anlaşmaya dayanan tahkim yoluna başvurulabilir. Böylece model anlaşma, diğer geleneksel yatırım anlaşmalarında yer alan "bu anlaşmadan doğan her tür uyuşmazlık" veya "bu anlaşma kapsamındaki yatırımlarla ilgili uyuşmazlıklar" gibi ibarelerin yorumu sorununu ortadan kaldırmış ve özellikle yatırım sözleşmelerinin ihlali halini yatırım anlaşmalarına dayanan tahkimde hakemlerin yetkisi kapsamında kabul ederek, konuya ilişkin tartışmaları kendi açısından sona erdirmiştir. Bu konuda bkz. Şit-Köşgeroğlu, B.: Enerji Yatırım Sözleşmeleri ve Bunların Uluslararası Yatırım Anlaşmaları ile Korunması, İstanbul 2012, s. 240 vd.

düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle hakemlerin takdir yetkilerini sınırlayıcı veya bazı konuları hakemlerin yetkisi dışına çıkarmaya ve tahkim sürecinde şeffaflığın sağlanmasına yönelik hükümler dikkat çekmektedir⁶⁵. Yukarıda görüldüğü üzere, kamulaştırma yasağı ve âdil ve eşit muamele gibi önemli hükümlerin anlamını açıklama yoluna gitmek suretiyle bu konularda hakemlerin takdir yetkisi zaten maddî hükümler kapsamında sınırlanmıştır. Bu hükümlere ilişkin açıklamaların ayrıntılı bir ifadeye sahip olması hakemlerin yorum imkânını daraltmaktadır⁶⁶.

Ayrıca model anlaşmanın yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin B Bölümü'nde (m. 23-36), belli bazı konuların anlaşma taraflarınca hakemlerin yetkisi dışına çıkarılması mümkün kılınmış ve uzlaşma yoluyla çözüme ulaşılması öngörülmüştür. Örneğin, anlaşmanın yorumlanması ile ilgili veya anlaşma eklerinin uygulanması ile ilgili sorunlar anlaşma tarafları arasında uzlaşma suretiyle çözülür ve tarafların bu konulara ilişkin kararı, hakemleri bağlayıcı nitelik taşır (m. 30/3 ve m. 31). Bunun gibi, vergilendirme tedbirlerinin kamulaştırma teşkil ettiğine ilişkin iddiaların öncelikle her iki tarafın yetkili vergi kurumları tarafından anlaşma yoluyla çözülmesi kabul edilmiştir (m. 21/2). Model anlaşma, bazı uyuşmazlıkların ise tahkim yoluyla çözümü yolunu tamamen kapatmıştır. Örneğin, "Tarafların Tahkime Gösterdikleri Rızanın Şartları ve Sınırlanması" başlığını taşıyan m. 26 hükmüne göre, uyuşmazlık çıktıktan sonra üç yıl geçmiş ise, bu uyuşmazlık için tahkime başvurulması mümkün değildir. Aynı maddede ev sahibi devlet mahkemelerine gidilmesi de teşvik edilmiştir (m. 26/2). Model anlaşmanın uyuşmazlık çözümüne ilişkin bölümünde dikkat çeken bir özellik de, tahkim sürecinin şeffaflığı konusunda özel bir hassasiyet gösterilmiş olmasıdır. Anlaşmanın "Tahkim Sürecinde Şeffaflık" başlığını taşıyan 29. maddesinde konu ayrıca düzenlenmiştir. Bu kapsamda örneğin, tahkim alanında genel kabul gören gizlilik esası bir kenara bırakılarak, duruşmalarda aleniyet kabul edilmiştir (m. 29/2). Uyuşmazlık çözümüne ilişkin bölümde hakemlerin yetkisini

⁶⁵ Vandeveld, *Model*, s. 310-311.

⁶⁶ Vandeveld, *Model*, s. 310.

sınırlayıcı düzenlemeler arasında m. 34’de yer alan bazı hükümler de dikkat çekmektedir. Hakem kararının verilmesine ilişkin bu maddede, hakem kararının konusu tespit edilmiş; ayrıca örneğin cezalandırıcı tazminata hükmedilemeyeceği belirtilmiştir. Aynı maddede hakem kararının tenfizine ilişkin ayrıntılı bir düzenleme de getirilmiş ve tenfiz için belli süreler geçmedikçe ve kararın iptali, gözden geçirilmesi istenmediği takdirde veya bu süreçler tamamlandıktan sonra başvurulabileceği öngörülmüştür.

Görüldüğü üzere, ABD’nin (2004 ve) 2012 model anlaşması, uyuşmazlık çözümüne ilişkin düzenlemesi itibariyle de, geleneksel ikili yatırım anlaşmalarından ayrılmaktadır⁶⁷. Zira geleneksel ikili yatırım anlaşmalarında yer alan ve yatırımcı ile ev sahibi devlet uyuşmazlıklarının tahkim yoluyla çözümüne ilişkin genel düzenleme getiren hükümlerde, hangi uyuşmazlıkların ilgili anlaşma kapsamında tahkime götürülebileceği belirtilmediği gibi, hakemlerin yetkisine ilişkin sınırlamalar da genellikle bulunmamaktadır. Bu anlaşmalarda tahkim sürecine, sürecin şeffaflığına, hakem kararına ve kararın tenfizine ilişkin düzenlemelere de rastlanmamaktadır.

Türkiye’nin model anlaşma taslağı’nda yer alan yatırımcı-ev sahibi devlet uyuşmazlıklarının çözümüne ilişkin m. 10 hükmü bu açıdan ele alındığında, daha çok geleneksel ikili yatırım anlaşmalarındaki uyuşmazlık çözümüne ilişkin hükümlere benzer bir görünüm sergilemektedir. Söz konusu hükümde, pek çok ikili yatırım anlaşmasında olduğu gibi⁶⁸, “yatırımla ilgili” uyuşmazlıkların⁶⁹ tahkime götürülebileceği öngörülmüş; hangi uyuşmazlıkların yatırımla ilgili sayılacağı ve dolayısıyla anlaşma kapsamında tahkime götürülebileceği konusunda bir açıklık getirilmemiştir. Ancak aynı maddenin devamında, sadece doğrudan doğruya yatırım etkinliklerinden doğan uyuşmazlıkların

⁶⁷ Kanada’nın 2004 model anlaşması da geleneksel ikili yatırım anlaşmalarına kıyasla ayrıntılı ve kapsamlı bir düzenleme getirmekte ve ABD’nin model anlaşmasına benzer hükümler içermektedir.

⁶⁸ Bkz. Almanya’nın 2008 Model İkili Yatırım Anlaşması m. 10/1; Fransa’nın 2006 Model İkili Yatırım Anlaşması m. 7/1.

⁶⁹ Türkiye’nin model anlaşma taslağı m. 10’da şu ibare ile uyuşmazlıklar belirtilmiştir: “[d]isputes between one of the Contracting Parties and an investor of the other Contracting Party, in connection with his or her investment...”.

bu anlaşma kapsamında uyuşmazlık çözüm yollarına tâbi olacağı belirtilmiş; bir de Türkiye'de bulunan taşınmazlar üzerindeki mülkiyet ve diğer aynı haklara ilişkin uyuşmazlıkların Türk mahkemelerinin yetkisi dâhilinde olduğu ve bunların tahkime götürülemeyeceği ifade edilmiştir.

Model anlaşma taslağı'nda hakemlerin yetkilerinin sınırlandırılması söz konusu olmadığı gibi, tahkim süreci ve bu sürecin şeffaflığı konusunda veya hakem kararı ile ilgili bir açıklık da bulunmamaktadır. Ancak, yerel mahkemelerin yetkisinden söz edilmiş ve uyuşmazlık çözüm yolları arasında, ülkesinde yatırım yapıldığı Âkit Tarafın yetkili mahkemelerinin de taraflarca seçilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca, yol ayırımı hükmü olarak adlandırılan hükümlerin bir örneğine de yer verilmiş ve yatırımcının, bu maddede öngörülen uyuşmazlık çözüm yollarından birine başvurduğu takdirde, bu seçiminin nihai olduğu ifade edilmiştir. Böylece, yatırımcı, örneğin devlet mahkemesinde dava açtığı takdirde artık tahkime başvurma imkânı kalmamaktadır. Bu tür hükümlerin amacı da, yatırımcının aynı uyuşmazlık için birden fazla uyuşmazlık çözüm yoluna başvurmasının engellenmesidir⁷⁰. Türkiye'nin daha önce taraf olduğu bazı anlaşmalarda da bu tür hükümlere yer verilmiştir⁷¹.

Belirtildiği üzere, model anlaşma taslağı'nın uyuşmazlık çözümüne ilişkin hükmü, ağırlıklı olarak geleneksel ikili yatırım anlaşmalarında yer alan uyuşmazlık çözümüne ilişkin hükümlere paraleldir. Başlangıç kısmında ve genel istisnalar hükmünde takip edilen güncel gelişmelerin, uyuşmazlık çözümüne ilişkin hüküm üzerinde etki etmediği veya böyle bir etkinin tercih edilmediği görülmektedir.

SONUÇ

Son dönemde ikili yatırım anlaşmaları, amaç, bu anlaşmalardan doğan haklar ve bu hakların takibi açılarından ev sahibi devletlerin düzenleyici yetkileri lehine bir değişim geçirmektedir. Özellikle bazı

⁷⁰ Bkz. Dolzer/Schreuer, s. 216 vd.; Douglas, Z.: The International Law of Investment Claims, Cambridge 2009, s. 152 vd.

⁷¹ Örneğin Türkiye ile Fransa arasında 15.6.2006 tarihinde imzalanan ikili yatırım anlaşması m. 8/2'de benzer bir hüküm bulunmaktadır. Anlaşma metni için bkz. R.G. T. 26.6.2009, S. 27270.

ülkelerin model anlaşmalarından hareketle tespit edilen bu değişim kapsamında ev sahibi devletlerin düzenleyici yetkilerinin korunması menfaatinin, yatırımcıların teşviki ve korunması karşısında daha dengeli bir noktaya getirilmesi istenmekte ve yatırımcıların her ne pahasına olursa olsun teşviki ve korunması anlayışından vazgeçilmeye başlanmaktadır. Henüz sınırlı sayıda anlaşmada karşılığını bulan bu bakış açısı, Türkiye'nin model anlaşma taslağı'na da belli bir ölçüde yansımıştır. Ancak bu yansıma, model anlaşma taslağı'nın amacının ifade edildiği Başlangıç kısmı ile genel istisnalar kapsamında belli hususlara ilişkin kamusal, sosyal ve çevresel menfaatlerin korunması bakımından devletin düzenleyici yetkilerinin korunması gereğinin ifade edilmesinden ibaret bir şekilde gerçekleşmiştir. Her ne kadar yatırım tahkimi alanında hakemlerin, yatırım anlaşmalarının amacını değerlendirirken Başlangıç kısımlarını dikkate aldıkları bir gerçek ise de, genel istisna hükümlerinin ne şekilde yorumlanacağı açık değildir. Bu nedenle model anlaşma taslağı'nda sadece genel istisna hükümlerine yer verilmesi yerine devletin düzenleyici yetkilerinin daha bütüncül ve dengeli bir şekilde korunmasını sağlayacak düzenlemeler getirilmesi uygun olurdu. Yakın gelecekte ABD'nin model anlaşması gibi anlaşmaların yaygınlaşması, Türkiye'nin bu tür anlaşmalara taraf olması veya mevcut anlaşmaların yeniden müzakere edilmesi halinde, Türk tâbiyetli yatırımcıların ve Türkiye'de yatırım yapan yabancı yatırımcıların bu anlaşmalara tâbi olması sonucunu da doğuracaktır.

KAYNAKLAR

Akpınar, H. A.: *Bilateral Investment Treaties As A Tool to Improve Investment Climate*, Expert Training Program for the Experts of the IDB Members, Turkey's Experience Sharing Program on Investment Climate Reform, 13 Ekim 2011, çevrimiçi: http://www.yoikk.gov.tr/dosya/up/IDB/20111013_BilateralTreaties_HasanAslanAkpınar.pdf

Dolzer, R./Schreuer, C.: *Principles of International Investment Law*, Oxford 2008.

Douglas, Z.: *The International Law of Investment Claims*, Cambridge 2009.

- Franck, S. D.: *The Nature and Enforcement of Investor Rights Under Investment Treaties: Do Investment Treaties Have a Bright Future?*, U.C. Davis J. Int'l L.&Pol'y, 2005, Vol. 12, s. 48-99.
- Gordon, K./Pohl, J.: *Environmental Concerns in International Investment Agreements: A Survey*, OECD Working Papers on International Investment, No. 2011/1, OECD Investment Division, çevrimiçi: <http://www.oecd.org/daf/internationalinvestment/internationalinvestmentagreements/48083618.pdf>
- van Harten, G.: *Investment Treaty Arbitration and Public Law*, Oxford 2007.
- Jacob, M.: *International Investment Agreements and Human Rights*, 2010, Institute for Development and Peace, çevrimiçi: http://www.humanrightsbusiness.org/files/international_investment_agreements_and_human_rights.pdf
- Newcombe, A.: *General Exceptions in International Investment Agreements*, Draft Discussion Paper, BIICL Eighth Annual WTO Conference, 13-14 May 2008, London, çevrimiçi: http://www.biicl.org/files/3866_andrew_newcombe.pdf
- Newcombe, A./Paradell, L.: *Law and Practice of Investment Treaties*, Alphen aan den Rijn 2009.
- Nikiéma, S. H.: *Best Practices Indirect Expropriation*, International Institute for Sustainable Development, March 2012, çevrimiçi: http://www.iisd.org/pdf/2012/best_practice_indirect_expropriation.pdf
- Osterwalder, N. B./Hoffmann, R. T.: *The German Nuclear Phase-Out Put to the Test in International Investment Arbitration? Background to the New Dispute, Vattenfall v. Germany (II)*, International Institute for Sustainable Development, June 2012, çevrimiçi: http://www.iisd.org/pdf/2012/ger-man_nuclear_phase_out-.pdf
- Osterwalder, N. B./Johnson, L.: *Belgium's Model Bilateral Investment Treaty: A Review, (Belgium)*, 2010, çevrimiçi: http://www.iisd.org/pdf/2011/belgiums_model-bit.pdf
- Osterwalder, N. B./Johnson, L.: *Commentary to the Austrian Model Investment Treaty*, International Institute for Sustainable Development, November 2011, çevrimiçi: http://wien.arbeiterkammer.at/bilder/d165/Studie_Investitionsschutzabkommen_en.pdf
- Polat, M.: *Türkiye'nin Taraf Olduğu Bazı İkili Yatırım Anlaşmalarının Mukayesesine İlişkin Bir İnceleme*, Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi, 2010, S. 73-74, s. 195-220.
- Ranald, P.: *Investor-State Dispute Settlement (ISDS): The Threat to Health, Environment and Other Social Regulation*, Stakeholders Forum, Eight Round of Trans-Pacific Partnership Negotiations, Sept. 10, 2011, Chicago, <http://aftinet.org.au/cms/sites/default/files/pranald%20forum%20100911.pdf>
- Ruttenberg, V. H.: *The United States Bilateral Investment Treaty Program: Variations on the Model*, Comments, U. Pa. J. Int'l Bus. L., 1987, Vol. 9, s. 121-143.

- Sachs, W.: *The "New" U.S. Bilateral Investment Treaties*, Int'l Tax & Bus. Law., 1984, Vol. 2, Iss. 1, s. 192-224.
- Sornarajah, M.: *The International Law on Foreign Investment*, 3. Ed., Cambridge 2010.
- Spears, S. A.: *The Quest for Policy Space in a New Generation of International Investment Agreements*, JIEL, 2010, Vol. 13, No. 4, s. 1037-1075.
- Şit-Köşgeroğlu, B.: *Enerji Yatırım Sözleşmeleri ve Bunların Uluslararası Yatırım Anlaşmaları ile Korunması*, İstanbul 2012.
- Tiryakioğlu, B.: *Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması*, Ankara 2003.
- Vandeveld, K. j.: *A Brief History of International Investment Agreements, (Brief History)*, U.C. Davis J. Int'l L. & Pol'y, 2005, Vol. 12, s. 158-194.
- Vandeveld, K. J.: *Model Bilateral Investment Treaties: The Way Forward, (Model)*, South-western Journal of International Law, 2011, Vol. 18, s. 307-314.

Raporlar:

- Novel Features in Recent OECD Bilateral Investment Treaties*, Part II, Ch. 6, 2006, Tablo 6.1, çevrimiçi: <http://www.oecd.org/daf/internationalinvestment/inter-nationalinvestmentagreements/40072428.pdf>
- Türkiye'nin Taraf Olduğu Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşmaları'nın İçeriği ve İşlevleri*, T.C. Ekonomi Bakanlığı Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, çevrimiçi: http://www.ekonomi.gov.tr/up-load/5882F276A39E7416242D61582C0B0A10/YKTK_web.pdf
- UNCTAD Bilateral Investment Treaties 1959-1999, (UNCTAD Bilateral Investment Treaties 1959-1999)*, UNCTAD/ITE/IIA/2, New York and Geneva 2000, çevrimiçi: <http://archive.unctad.org/en/docs/poiteiid2.en.pdf>
- UNCTAD Bilateral Investment Treaties 1995-2006: Trends in Investment Rulemaking*, 2007, çevrimiçi: http://unctad.org/en/Docs/iteia20065_en.pdf
- UNCTAD International Investment Agreements: Key Issues, (UNCTAD International Investment Agreements)*, Vol. I, UNCTAD/ITE/IIT/2004/10, New York Geneva 2004, çevrimiçi: http://unctad.org/en/Docs/iteiit200410_en.pdf
- UNCTAD International Investment Rule-making: Stocktaking, Challenges and the Way Forward*, UNCTAD Series for International Investment Policies for Development, 2008, çevrimiçi: http://unctad.org/en/docs/iteiit20073_en.pdf
- UNCTAD Investor-State Disputes Arising from Investment Treaties: A Review, (UNCTAD Investor-State Disputes)*, UNCTAD Series on International Investment Policies for Development, 2005, çevrimiçi: http://unctad.org/en/Docs/ite-iit20054_en.pdf

UNCTAD Latest Developments in Investor-State Dispute Settlement, (UNCTAD Latest Developments 2012), April 2012, çevrimiçi: http://unctad.org/en/Publications-Library/webdiaeia2012d10_en.pdf

UNCTAD Series on International Investment Policies for Development, 2005, çevrimiçi: http://unctad.org/en/Docs/ite-iit20054_en.pdf

UNCTAD World Investment Report 2003, çevrimiçi: http://unctad.org/en/Docs/wir-2003light_en.pdf

UNCTAD World Investment Report 2010, çevrimiçi: http://unctad.org/en/docs/wir-2010_embargo22_en.pdf

UNCTAD World Investment Report 2012, çevrimiçi: http://unctad.org/en/Publications-Library/wir2012_embargoed_en.pdf